

ВІДГУК

офіційного опонента – кандидата філософських наук, доцента
Абисової Марії Анатоліївни,
доцента кафедри філософії
Національного авіаційного університету

на дисертацію
Кузьменко Раїси Іванівни
**«ТОЛЕРАНТНІСТЬ В ЛЮДСЬКОМУ БУТТІ:
ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНІ ТА ГЕНДЕРНІ ВИМІРИ»**,
подану на здобуття наукового ступеня Доктора філософії
за спеціальністю 033 – філософія

Актуальність теми дисертаційного дослідження Р.І. Кузьменко «Толерантність в людському бутті: екзистенціальні та гендерні виміри» не викликає сумнівів і обумовлена наступним. У сьогоденному світі відбувається глобальна трансформація народів з окремих держав у єдине суперечливе співтовариство. У ньому неможливо залишитися незалежним, ізольованим, оскільки це об'єднання відбувається під впливом об'єктивних причин і стосується кожного. При цьому сучасний світ рухається і в напрямку посилення одиничного, унікального, особистісного. Затвердження прав і свобод людини, лібералізація державного правління, свобода від традиції, релігійної, філософської, наукової, культурної парадигм – все це виявляється співзвучним культурі постмодерністської епохи з її відмовою від нормативних приписів, стереотипів поведінки та мислення. У соціокультурному контексті культу одиничного, приватного неминуче формується система цінностей, де найважливішу роль грають індивідуальні сенсо-життєві орієнтири. У постмодерністському суспільстві, що являє собою безліч автономних особистостей, актуалізується толерантність як принцип спілкування та комунікації з Іншим. Толерантне ставлення людського буття визначається «суб'єктивними» факторами – екзистенційними відчуттями людини, дослідження яких є вкрай важливим для сучасної епохи.

Актуальність досліджуваної проблеми, її теоретичні засади належно аргументовано та конкретизовано автором.

Мета дисертаційного дослідження, яку автор вбачає у «концептуалізації феномену толерантності в бутті людини в контексті екзистенціальних та гендерних вимірів» (с. 21), і відповідна їй система завдань сформульовані коректно, вони послідовно впливають із об'єкта та предмета дослідження, позначених дисертантом.

Методологічна база оригінальна, досліджуючи екзистенціальні та гендерні виміри толерантності, автор надає перевагу андрогін-аналізу, філософській метаантропології, гуманістичному психоаналізу. Вибір методологічних підстав багато в чому визначив новизну представленої роботи. Положення, у яких представлено наукову новизну отриманих результатів дослідження, є достовірними й достатньо обґрунтованими.

Структурно дисертація складається зі вступу, трьох розділів, поділених на підрозділи, висновків та списку використаних джерел.

У першому розділі «Теоретико-методологічні основи дослідження» детально розглядаються витoki проблеми толерантності. Дисертант аналізує і класичні, і неklasичні філософсько-антропологічні уявлення про толерантність. На основі проведеного аналізу дисертант обґрунтовує своє власне розуміння толерантності, що враховує специфіку сучасних інтерпретацій толерантності у зарубіжних та вітчизняних джерелах.

У підрозділі 1.1 автор підкреслює, що в даний час поняття «толерантність» має широкий діапазон смислових відтінків, інтерпретацій у різних мовах (с. 29-30). На основі ґрунтового аналізу дисертант визначає толерантність як особистісну властивість прийняття Іншого (с. 37), визнання цінності різноманіття людської культури (с. 32). Р. Кузьменко підкреслює, що поняття толерантності, хоча і ототожнюється із поняттям терпіння або терпимості, має більш активну спрямованість і діалогічну основу (с. 33, 35). Обрання автором для дослідження толерантності буденний, граничний, метаграничний виміри буття людини (с. 38-40) закономірно підводять до

розгляду екзистенційно-гендерного рівноправ'я у площині родових, владних, вільно-творчих відносин (с. 38-39).

У підрозділі 1.2 простежується становлення поняття «толерантність» в історії філософської думки. Аналіз філософських джерел з даної проблеми, дозволяє автору дійти до висновків: толерантність – принципово багатовимірне поняття (с. 49), прояви якого залишаються дискусійними (с. 53-54), толерантні та інтолерантні практики в різних сферах суспільного життя є взаємозв'язаними (с. 60-61). Обґрунтованим у зв'язку з цим виглядає звернення автора до екзистенційно-гендерного підходу до толерантності (с. 68), що дозволяє вивести її із загальної природи людини як нерозривної частки природи, з одного боку, і соціальної істоти, з іншого.

Позитивне враження складає **другий розділ** «Феномен гендеру та гендерна толерантність: екзистенціальні виміри», присвячений впливу принципу толерантності на процес формування та функціонування сім'ї. Проаналізовано трансформацію цінностей, за якої нейтралізується ієрархія та відчуження чоловічого і жіночого начал, що зумовлює свободу в розвитку особистісних здібностей і способах самореалізації без обмежень, що пов'язані з гендерними ролями і стереотипами.

У підрозділі 2.1 з позицій екзистенціальної філософії уточнено зміст понять «гендер» та «гендерна толерантність». Автор підводить до визначення гендера як типу відносин між статями стосовно владних ролей (с. 77); переходить до аналізу гендерної асиметрії. Якщо в буденному вимірі людського буття чоловік та жінка створюють відносини для самозбереження та продовження роду (с. 78), то в граничному бутті людини, на думку автора, воля до влади зумовлює граничне посилення маніпуляції однієї статі іншою (с. 80). На відміну від буденного та граничного, у метаграничному вимірі буття об'єднання чоловічої та жіночої статей відбувається не як інстинктивне чи формальне об'єднання, а як екзистенціальне, основане на любові, свободі та толерантності (с. 81).

У підрозділі 2.2 розглянута діалектика толерантності та любові в бутті людини, що впливає з логіки дослідження підрозділу 2.1. Вибудовуючи аргументацію на універсальній потребі людини, що виражається в прагненні до взаємодії та одночасному відчуженні від неї, автор розглядає толерантність у різних типах любові як способі досягнення позитивної свободи та єднання зі світом, виведених Е. Фроммом (с. 85-87). Автор слушно зазначає, що толерантність є критерієм справжності любові, проявом у її зрілих, цілісних формах (с. 92). Переконливими видаються розвідки щодо любові в буденності, що проявляється як тривога за Іншого, а в граничному бутті як знаряддя для використання Іншого. Лише метагранічне буття демонструє любов, оскільки толерантність як її основа припиняє бути результатом страху чи прагнення до влади (с. 90).

У підрозділі 2.3 подальшого аналізу набуває опозиція «любов – псевдолюбов» у контексті авторитарних, відчужених та партнерських сімейних відносин (с. 102). Р. Кузьменко аргументовано доводить, що партнерський тип сім'ї виступає толерантним типом, оскільки відмовляється від традиційного гендерного домінування як у авторитарній сім'ї (с. 99) та взаємної автономізації як у відчуженій сім'ї (с. 106).

Підрозділ 2.4 присвячений обговоренню партнерства як такого типу спільної дії, якому відводиться провідна роль у запобіганні конфліктним ситуаціям на основі консенсусу (с. 111). Доречним виглядає звернення дисертанта до світоглядної установки «бути» як базової у реалізації партнерського типу відносин у формі співробітництва і співтворчості (с. 113, 117). Вибір на користь установки «мати» підштовхне людину до авторитарного способу спілкування (с. 115), ставлення до Іншого як до об'єкта, а не суб'єкта.

Третій розділ дисертації «Екзистенціальні й соціокультурні аспекти толерантності в освітньому та науковому просторах» присвячено обговоренню того факту, що в сучасному суспільстві межі толерантності не є сталими, вони відкриті. Як наслідок, метою толерантності стає підтримка соціокультурного розмаїття в тому чи іншому соціальному середовищі через взаємно-зацікавлену

комунікацію. Саме це обумовлює структуру третього розділу, в якому враховується актуальна потреба часу — формування толерантного мовно-комунікативного простору.

У **підрозділі 3.1** виділені напрямки формування толерантних відносин суб'єктів освітнього процесу, що безпосередньо впливає на розвиток соціуму в цілому (с. 124). Толерантність як засіб та мета освіти визначає можливості особистісного саморозвитку суб'єктів навчального процесу, активне засвоєння різних способів пізнавальної діяльності, відкритість новим освітнім можливостям (с. 129-130). Показано, що найвищим проявом толерантності є відносини Учитель – Учень у метаграницному вимірі буття на засадах співтворчості (с. 129).

Підрозділ 3.2 дисертації Р.І. Кузьменко присвячено прояву толерантності в процесі вивчення іноземної мови, що передбачає засвоєння студентами нових понять, що відрізняються від тих, які є в їхній рідній мові та національній культурі (с. 138); підготовка до співпраці із представниками культур, які є носіями інших традицій та звичаїв (с. 139), перш за все, в науковій сфері.

Підрозділ 3.3 головна увага зосереджена на діалектичній парі «толерантність — інтолерантність» у сфері науки. Автор аналізує причини та наслідки наростання інтолерантності у науковій сфері у контексті зміни наукових парадигм (с. 154, 165). Плідним виглядає звернення дисертанта до активної та пасивної форм толерантності (с. 157-158), що уможлиблюють перехід від догматизму та традиціоналізму до плюралізму та демократизму у науковій сфері (с. 156).

У цілому усе вищезазначене дозволяє стверджувати, що дисертаційне дослідження Р.І. Кузьменко є цілісним і завершеним. **Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків, сформульованих у дисертації, є достатнім.**

Відзначимо достовірність та наукову новизну одержаних результатів.

При цьому висловимо зауваження та відзначимо дискусійні положення щодо змісту дисертації:

1. Р. Кузьменко провідною методологічною основою дослідження обирає філософську метаантропологію, гуманістичний психоаналіз та андрогін-аналіз, що обумовлює складну композицію дисертаційного дослідження. Обґрунтовуючи методологічну доцільність використання цих теоретико-методологічних підходів, дисертанту бажано було б уточнити можливість умотивовування загальнозначимості поняття толерантності та її нормативної регулятивності у системі людських відносин, на чому наполягає автор.

2. Автор розглядає прояви толерантності у різних типах сімейних відносин: авторитарному, відчуженому та партнерському, стверджуючи, що «сім'я не втрачає свого значення та цінності, попри те, що набуває нових розмірів та змінюється її тип» (с. 107). На нашу думку, це положення потребує додаткового авторського аргументування, адже сім'я як гендерно-диференційований інститут в умовах сучасного суспільства переживає кризу, що виражається у надзвичайно високому (до половини від кількості укладених шлюбів) рівні розлучень, зростаючій частці неповних сімей, знеціненні сімейних відносин.

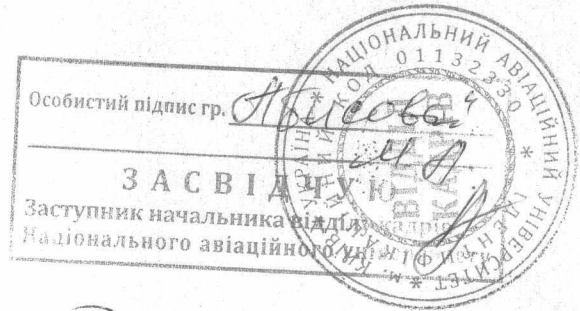
3. Деякі проблемні лінії, важливі для філософсько-антропологічного аналізу толерантності, залишились у дисертаційному дослідженні наміченими лише пунктирно. Так, при розгляді толерантності як екзистенційного феномена, хотілося б почути авторську позицію щодо виявлення меж та ступеня толерантності у ставленні до Іншого, зокрема, у науковій сфері.

Зазначені зауваження мають дискусійний характер і не знижують якості дисертаційного дослідження, а скоріш, накреслюють подальші перспективи наукових розвідок. У цілому робота Р.І. Кузьменко є самостійним, цілісним дослідженням, яке має очевидне **практичне і теоретичне значення**. Матеріали дисертації можуть стати теоретичним підґрунтям відповідних прикладних розробок у навчальному процесі у викладанні курсів та спецкурсів із філософської антропології, етики, філософії культури.

Загальний висновок. Дисертація Р.І. Кузьменко «Толерантність в людському бутті: екзистенціальні та гендерні виміри» заслуговує на присудження її авторці ступеня доктора філософії за спеціальністю 033 – філософія, що відповідає вимогам п. 9-18 «Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 року № 167».

Офіційний опонент:

кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії
факультету лінгвістики
та соціальних комунікацій
Національного авіаційного університету

М.А. Абисова